

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Факультет спеціальної освіти, психології і соціальної роботи
Кафедра загальної та практичної психології

Кваліфікаційна робота
(бакалавра)

з теми: **«СОЦІАЛЬНА ЗРІЛІСТЬ ЮНАКІВ ІЗ
ДЕЛІНКВЕНТНОЮ ПОВЕДІНКОЮ»**

Виконала: студентка 3 курсу
Psms1-B19z групи
спеціальності 053 Психологія
(заочна форма навчання)
Бойко Юлія Петрівна

Керівник:
Чайковська Оксана Миколаївна,
кандидат психологічних наук,
доцент, доцент кафедри
загальної та практичної психології

Рецензент:
Онуфрієва Ліана Анатоліївна,
доктор психологічних наук,
професор, завідувач кафедри
загальної та практичної психології

Кам'янець-Подільський – 2022

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ СОЦІАЛЬНОЇ ЗРІЛОСТІ ЮНАКІВ.....	7
1.1. Особистісна зрілість як результат розв’язання кризи юнацького самовизначення	7
1.2. Делінквентна поведінка: агресивність як фактор соціально-психологічної адаптації в юнацькому віці	16
1.3. Психологічні особливості особистості делінквентних юнаків	25
Висновки до розділу 1	30
РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ ЗРІЛОСТІ ЮНАКІВ ІЗ ДЕЛІКВЕНТНОЮ ПОВЕДІНКОЮ	31
2.1. Процедура та методичне забезпечення дослідження.....	31
2.2. Результати емпіричного дослідження	36
2.3. Загальні рекомендації з профілактики асоціальної поведінки в юнацькому віці	42
Висновки до розділу 2	50
ВИСНОВКИ	51
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	54

ВСТУП

Актуальність дослідження. Складність соціально-економічної і політичної обстановки в Україні призвела до великої кількості змін, що виникли на пострадянському просторі. Одним із серйозних і негативних процесів є ріст злочинності, і, що особливо небезпечно, підліткової злочинності. На жаль, неповнолітні злочинці у наш час дуже часто об'єднуються в групи, тобто їхні діяння стають організованими і диференційованими по видах злочинів.

Проблема боротьби з організованою злочинністю неповнолітніх правопорушників надзвичайно складна тому, що тут необхідно враховувати не лише минуле і теперішнє юнаків, що переступили закон, але також їх майбутнє, тобто входження в товариство, навчання та участь у суспільно корисній трудовій діяльності.

Такий стан речей породжує цілу низку проблем юридичного, педагогічного, психологічного та соціального характеру. Аналіз психологічної та правової літератури засвідчує, що рішенню питань деліквентної поведінки підлітків та юнаків, а також злочинності неповнолітніх, приділяли увагу різноманітні дослідники (Ю.М. Антонян, В.В. Гульден, Н.П. Крейдун, Н.Ю. Максимова, Н.В. Малиш, В.Ф. Пирожков, М.М. Філіппов та ін.). Зазначеними авторами встановлено, що з підлітковою злочинністю пов'язані безвідповідальність, недостатній самоконтроль і невміння аналізувати наслідки своїх протиправних вчинків. Слабка мотивація до самоконтролю і рефлексії в підлітків-правопорушників приводить до того, що Я-концепція цих осіб дуже сильно змінена.

Прицільний пошук досліджень, у яких би вирішувалась проблема особливостей особистості підлітків-правопорушників показав, що здійснено це фрагментарно. Існують роботи, у яких розглядаються між особистісні стосунки підлітків та юнаків у закладах закритого типу, корислива деформація особистості молодшої людини, початки її агресивності або конфліктності. Проте, дослідження, в яких би аналізувалися особистісно-

мотиваційні особливості неповнолітніх правопорушників, такі як самопізнання, самооцінка і спроможність до саморегуляції своїх дій, нами виявлено не було. А тим часом вивчення цих особливостей уможливило би підсилення адаптаційного потенціалу особистості юнака, оптимізувати його соціалізацію, та насамкінець, гармонізувати особистісний розвиток.

Саме такий стан речей визначив цільову установку нашого дослідження, основна увага в якому приділяється психологічним особливостям соціальної зрілості юнаків із деліквентною поведінкою.

Відповідно до окресленої актуальності нашого дослідження, **об'єктом** є психологічні характеристики особистості юнаків із деліквентною поведінкою.

Предмет дослідження – соціальна зрілість юнаків, схильних до деліквентних проявів поведінки.

Мета дослідження полягає в теоретичному обґрунтуванні проблеми співвідношення соціальної зрілості та прояву деліквентної поведінки в юнацькому віці, складанні емпіричної програми дослідження проблеми та розробці перспективних напрямів консультативної практики з попередження девіантної поведінки з особами підліткового та юнацького віку.

Гіпотеза: співвідношення соціальної зрілості та прояву деліквентної поведінки юнака характеризується типовими симптомокомплексами його особистісних властивостей та стилю міжособистісної взаємодії.

Відповідно до висунутої гіпотези дослідження передувало вирішення таких **завдань:**

1. Здійснити теоретичний аналіз проблеми в психолого-педагогічній та правничій літературі.
2. Обґрунтувати програму емпіричного дослідження співвідношення соціальної зрілості та прояву деліквентної поведінки в юнацькому віці.
3. Проаналізувати отримані результати проведеного дослідження за допомогою методів математичної статистики.

4. Скласти програму перспективних напрямів консультативної практики з попередження девіантної поведінки з особами підліткового та юнацького віку.

Методологічну основу дослідження склали положення про особистісну зрілість в юнацькому віці через висвітлення кризових моментів даного вікового періоду (М.Й. Боришевський, І.С. Кон, Т.П. Рєпнова, Т.М. Титаренко та ін.); теоретичні положення психологічної науки про особливості прояву агресії та агресивності в юнацькому віці (В.Г. Асєєв, Н.О. Ратінова, О.Д. Сітковская, Л.С. Славіна, В.С. Хомик та ін.); психологічні особливості особистості деліквентних юнаків (Я.О. Гошовський, В.Ю. Каган, Н.П. Крейдун, Н.Ю. Максимова, Н.В. Малиш, В.Ф. Пирожков, М.М. Філіппов та ін.).

Методи дослідження. Для розв'язання поставлених завдань було застосовано такі *методи*: аналіз і узагальнення наукової літератури; методи дослідження особистості, бесіди; методи статистичної обробки кількісних показників.

Наукова новизна дослідження полягає у розкритті юнацького самовизначення деліквентних осіб у межах процесу становлення їх соціально зрілої особистості; вивченні психологічних ознак співвідношення соціальної зрілості та деліквентних проявів поведінки особистості юнака, які визначають рівень його соціальної адаптації;

Практичне значення дослідження полягає у спробі представлення адекватної та об'єктивної діагностики соціальної зрілості юнаків із деліквентною поведінкою, процедурне забезпечення та результати якої можуть успішно використовуватись в роботі шкільного психолога.

Надійність та вірогідність отриманих даних забезпечувалися теоретичним аналізом; використанням адекватних методів та методик; репрезентативністю вибірки; поєднанням якісного та кількісного аналізу отриманих емпіричних даних за допомогою методів математичної статистики.

База дослідження. Дослідження проводилось упродовж листопада 2021 року – січня 2022 року на вибірці юнаків, які стоять на обліку в Чемеровецькій ювенальній превенції відділу внутрішніх справ Хмельницької області ($n = 24$) і включало в себе один діагностичний зріз.

Апробація та впровадження результатів. Основні результати дослідження доповідались та отримали схвалення на таких регіональних та міжнародних конференціях: на звітній науковій конференції студентів і магістрантів за підсумками НДРС у 2021-2022 навчальному році зі спеціальності 053 «Психологія» (Кам'янець-Подільський, 05-06 жовтня 2021 р.), на VII Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні проблеми сучасної психології: перспективні та пріоритетні напрями наукових досліджень молодих науковців» (Кам'янець-Подільський, 17 листопада 2021 р.), на VII Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні проблеми психології особистості на європейському просторі» (Кам'янець-Подільський, 15 лютого 2022 р.), на XIV Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні проблеми психології особистості та міжособистісних взаємин» (Кам'янець-Подільський, 23 квітня 2022 р.) та знайшли своє відображення у публікації автора.

Публікації. Бойко Ю.П. Соціальна зрілість юнаків із делінквентною поведінкою. *Актуальні проблеми психології особистості на європейському просторі* : Матеріали VII Міжнародної науково-практичної конференції, 15 лютого 2022 р. / за ред. С.Д. Максименка, Л.А. Онуфрієвої. Кам'янець-Подільський : Видавець Ковальчук О.В., 2022. С. 17–20.

Структура кваліфікаційної роботи. Робота складається зі вступу, двох основних розділів, висновків, списку використаних джерел (50 найменувань). Основний зміст кваліфікаційної роботи викладено на 53 сторінках. Робота містить 5 таблиць.

ВИСНОВКИ

Проведений теоретико-методологічний аналіз проблеми уможливив зробити такі висновки, що особистісне самовизначення осіб юнацького віку є засобом примирення із суперечливістю світу і є результатом кризи самості, що переживається, в якій досягається особистісна зрілість. Сензитивним періодом для цього є юнацький вік як вік індивідуального змістоутворення та побудови власної індивідуальної життєвої траєкторії.

Виокремлено основні фактори, які сприяють розвиткові деліквентної поведінки, умовно їх поділено на чотири основні групи: 1. моральна незрілість особистості: негативне ставлення до навчання, відсутність соціально-позитивної активності, установок тощо; 2. порушення соціального мікросередовища: неповна родина, викривлення сімейних відносин, неправильне виховання тощо; 3. індивідуально-біологічні особливості особистості: спадкова обтяженість по відношенню до психічних захворювань та алкоголізму, соматичні захворювання, нейроінфекції тощо; 4. індивідуально-психологічні особливості та нервово-психічні аномалії особистості: підвищена тривожність, імпульсивність, соціальна дезадаптація, неврози та психопатії.

Але як видно із представлених факторів, які здійснюють вплив на розвиток деліквенції в поведінці підлітків та юнаків, перше місце посідає соціальна зрілість. Адже більшу частину соціального життя людина пристосовується до умов навколишнього середовища, засвоюючи його норми і цінності. Тому, коли йде мова про соціальні адаптаційні резерви неповнолітньої особистості, обов'язкового потрібно вивчати її соціальний досвід.

Юнацьке самовизначення можна розглядати як результат ідентифікації та інтерналізації своїх переживань, що, зокрема, стає умовою для позитивного виходу із кризи. Водночас, коли процес конструктивного переживання особистісного самовизначення порушений, юнак може вдаватися до асоціальних, і навіть деліквентних проявів поведінки. Це

означає, що відбувається повний крах розвитку критичності та об'єктивування у сприйнятті реальності, що в свою чергу, руйнує адаптивні можливості особистості.

Трансформація переживань в юнацтві пов'язана зі ступенем їх усвідомленості, що є віддзеркаленням особистісної зрілості. Основою для особистісної зрілості є соціальна зрілість як головна умова розвитку моральності та духовних якостей людини.

Ретельно проведений теоретичний аналіз проблеми дозволив підійти до емпіричного її вивчення. З цією метою було складено програму експериментального дослідження, визначено основні етапи та методичне забезпечення.

Для визначення психологічних характеристик співвідношення соціальної зрілості та прояву деліквентної поведінки юнаків, нами було запропоновано виконання серії діагностичних методик: методика «Q-сортування» В. Стефансона; методика діагностики показників і форм агресії А. Басса та А. Даркі (адаптація О.К. Осницького); методика діагностики міжособистісних відносин Т. Лірі; опитувальник FPI (форма В).

Проведення вказаних методик ретельно нами опрацьовувалось за допомогою методів математичної статистики.

Виявлено певні симптомокомплекси особистісних характеристик, до яких при оцінюванні соціального Я юнаків із деліквентною поведінкою відносяться: прагнення добиватися вищого статусу у соціальному середовищі за рахунок вираженого екстраверсійного характеру прояву фізичної, вербальної та реактивної агресивності на рівні дратівливості, неврівноваженості, особистісних прагнень незалежності та егоїстичної переконаності.

Якщо стверджувати про можливу психокорекційну роботу з профілактики агресивних дій, то нами виявлено, що психологічний вплив зі сторони шкільного психолога та психологів міського управління ювенальної превенції МВС України повинен обов'язково вміщувати елементи

консультативної практики, яка у комплексі психотерапевтичних заходів повинна вміщувати елементи соціально-психологічного, медичного та юридичного впливу. Перебіг переживань кризи юнацького самовизначення можна трансформувати, якщо спрямовувати консультативний процес на актуалізацію рефлексії, психогенезу і смислогенезу.

Наше дослідження містить цікаві перспективи подальшого вивчення, а саме, необхідним є аналіз співвідношення соціальної зрілості юнаків з деліквентною поведінкою та таких показників як стратегія подолання негативних поведінкових реакцій, прояв невротичних і соматичних станів, вираження основних стратегій психологічного захисту та соціальної адаптованості юнака. Виокремлені аспекти спрямовуватимуть наші подальші дослідження.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Александровский Ю.А. Состояния психической дезадаптации и их компенсация. Москва : Наука, 1996. 272с.
2. Антонин Ю.М., Гульден В.В. Криминальная патопсихология. Москва : Наука, 1998. 351с.
3. Белкин А.С. Отклонения в поведении школьников. Свердловск, 2003. 187с.
4. Боришевський М.Й., Киричук О.І. Самосвідомість як детермінанта саморозвитку особистості. *Ментальність, духовність, саморозвиток особистості*. Ч.1. Розділ 3. Луцьк, 1994. С. 406–408.
5. Братусь Б.С. Аномалии личности. Москва : Мысль, 1988. 284с.
6. Бурлачук Л.Ф., Морозов С.М. Словарь-довідник із психологічної діагностики. Київ : Наукова думка, 2003. 200с.
7. Варбан Є.О. Стратегії і прийоми психологічного подолання життєвих криз особистості. *Практична психологія та соціальна робота*. 1998. №8, 9. С. 16–18.
8. Васильев В.В. Тренинг преодоления конфликтов. Санкт-Петербург : Речь, 2002. С. 47–57.
9. Василюк Ф.Е. Психология переживания. Анализ преодоления критических ситуаций. Москва : Изд-во Моск. ун-та, 1984. 200с.
10. Виллюнас В.К. Психология эмоциональных явлений. Москва : МГУ, 1996. 143с.
11. Гаджиева Н.М., Никитина Н.Н., Кислинская Н.В. Основы самосовершенствования: Тренинг самосознания. Екатеринбург : Деловая книга, 1998. 144 с.
12. Ганнушкин П.Б. Сладострастие, жестокость, религия. *Избранные труды*. Под ред. О.В. Кебрикова. Москва : Медицина, 1994. С. 80–94.
13. Двіжона О.В. Засоби профілактики асоціальної поведінки та їх характеристика. *Збірник наукових праць: філософія, соціологія, психологія*. Випуск 7. Частина 2. Івано-Франківськ, 2002. С. 203–210.

14. Дерешкявичус М., Йоваша Л. Некоторые итоги исследования агрессивного поведения подростков. Воспитание, обучение и психическое развитие. Под ред. В.В. Давыдова, А.К. Марковой. Москва : МГУ 2001. С. 148–149.
15. Заика Е.В., Крейдун Н.П., Ячина А.С. Психологическая характеристика личности подростков с отклоняющимся поведением. *Вопросы психологии*. 1990. №4. С. 83–90.
16. Каган В.Е. Психогенные формы школьной дезадаптации. *Вопросы психологии*. 1994. № 4. С. 24–29.
17. Карвасарский Б.Д. Неврозы. Москва : Медицина, 1990. 576с.
18. Колчина Л.П. Связь поведенческого и вербального показателей социальной агрессивности и агрессивности при фрустрации. *Темперамент. Системное исследование*. Под ред. В.С. Мерлина. Пермь, 1996. С. 45–64.
19. Кон И.С. Моральное сознание личности и регулятивные механизмы культуры. *Социальная психология личности*. Под ред. М.И. Бобневой, Е.В. Шороховой. Москва : Наука, 1999. С. 85–113.
20. Кон И.С. Психология ранней юности. Москва : Просвещение, 1990. 256с.
21. Кондратьев Ю.М. Подросток в системе межличностных отношений закрытого воспитательного учреждения. Москва : Просвещение, 1994. 159с.
22. Криминология: Учебник. Под ред. Н.Ф. Кузнецовой, М. Миньковского. Москва : Изд-во БЕК, 2003. 566с.
23. Кудрявцева В.Н. Закон, поступок, ответственность. Москва : Наука, 2002. 120с.
24. Левитов Н.Д. Психическое состояние агрессии. *Вопросы психологии*. 2002. № 6. С. 168–178.
25. Лоренц К. Агрессия (так называемое «зло»). Пер. с нем. Г.Ф. Швейника. Москва : Издат. группа «Прогресс» Университет, 2002. 348с.

26. Малиш Н.В. Особливості індивідуально-особистісних характеристик неповнолітніх правопорушників. *Вісник ХНУ ім. В.Н. Каразіна*. Харків, 2003. № 599. С. 208–210.
27. Маслоу А. Мотивация и личность. Одесса : Питер, 2003. 352 с.
28. Мороз В. Школи соціальної реабілітації: сучасне становище і перспективи. *Право України*. 1999. №3. С. 59–60.
29. Нэнси Мак-В. Психоаналитическая диагностика: понимание структуры личности в клиническом процессе. Москва : Класс, 1998. 480с.
30. Павлик О.М. Особливості життєвих цілей неповнолітніх правопорушників із різним ступенем перевиховання. *Вісник ХНУ ім. В.Н. Каразіна*. Харків, 2003. № 599. С. 262–265.
31. Пирожков В.Ф. Законы преступного мира молодежи. Криминальная структура. Тверь, 1994. 261с.
32. Пичугов А.Н. Исследование жизненных смыслов человека в условиях творческой рефлексии. *Вестник Моск. ун-та*. Сер. 14. Психология. 1989. № 4. С.71–72.
33. Пономаренко Л.П. Адаптация учащихся при переходе в средние классы к процессу обучения. Одесса, научно-методическая лаборатория практической психологии, ОИУУ, 1999. 144с.
34. Практикум по экспериментальной и прикладной психологии. Под ред. А.А. Крылова. Санкт-Петербург, 1999. 273с.
35. Практическая психодиагностика. методики и тесты. Под ред. Д.Я. Райгородского. Самара, 2006. 668с.
36. Репнова Т.П. Феномен емоційної зрілості і кризи розвитку. *Практична психологія та соціальна робота*. 2004. № 4-6. С. 32–38.
37. Сидорова Т.Н. Особенности социальной ответственности у старшеклассников. *Вопросы психологии*, 1997. № 5. С. 56–62.
38. Ситковская О.Д. Особенности ранней социализации агрессивных преступников. *Юридическая психология*. Под ред. А.Р. Ратинова. Москва, 2004. С. 60–70.

39. Собчик Л.Н. Введение в психологию индивидуальности. Теория и практика психодиагностики. М., 1998. 512с.
40. Титаренко Т.М. Кризове психологічне консультування. Київ : Главник, 2004. 96с.
41. Тузов А.П. Мотивация противоправного поведения несовершеннолетних. Киев : Выща школа, 1992. С. 223–306.
42. Файшевский В.А. О существовании неосознаваемых негативных мотиваций и их проявлении в поведении человека. *Бессознательное*. Т.1. Тбилиси : Мецниереба, 1998. С. 433–445.
43. Филонов Л.Б. Детерминация возникновения и развития отрицательных черт характера у лиц с отклоняющимся поведением. Психология формирования и развития личности. Под ред. Л.И. Анцыферовой. Москва : Наука, 1998. С. 386–426.
44. Фонтана Д. Как справиться со стрессом. Перри Г. Как справиться с кризисом: Пер. с англ. Москва : Педагогика-Пресс, 2005. 352с.
45. Фрейд А. Психология Я и защитные механизмы. Москва : Педагогика. Пресс, 1993. 324с.
46. Фрейд З. Психология бессознательного. Москва : Просвещение, 1989. 448с.
47. Холличер В. Человек и агрессия. Под ред. В.В. Денисова. Москва : Прогресс. 1995. 132с.
48. Кондрат, Е.Н. (Елена Николаевна). Профилактика делинквентного поведения несовершеннолетних: Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата юридических наук. Специальность 12.00.08 – Уголовное право и криминология ; Уголовноисполнительное право. Санкт-Петербургский университет. Санкт-Петербург, 2005. 25 с.
49. Эриксон Э. Идентичность: юность и кризис. Москва : Арго, 1996. 336с.
50. Яницька Н. Сучасні тенденції злочинності серед молоді. *Право України*. 1998. №12. С.86–88.